

Je li liberalni feminizam loš za žene? Sociološka kritika liberalnog feminizma i pitanje budućnosti feminizma

---

Jukić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:142967>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-03-02**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Je li liberalni feminizam loš za žene?

Sociološka kritika liberalnog feminizma i pitanje budućnosti feminizma

Marija Jukić

Mentorica:

dr. sc. Branka Galić, red. prof.

Zagreb, rujan 2019.

Sadržaj:

1. Uvod.....	2
1.1. Ciljevi i svrha.....	4
2. Počeci liberalnog feminizma i prve greške.....	4
2.1. Pokret sufražetkinja.....	8
3. Moderni i suvremeni liberalni feminizam.....	11
3.1. Liberalni feminizam 21. stoljeća.....	14
4. Kritike liberalnog feminizma.....	15
4.1. Ograničenost zakonskih reformi.....	16
4.2. Problematika povezivanja feminizma i liberalizma.....	17
4.3. Ignoriranje privatne sfere.....	19
4.4. Klasizam i nekritičnost prema kapitalizmu.....	20
4.5. Univerzalizam.....	21
5. Pitanje budućnosti feminizma kao zaključak.....	24
6. Literatura.....	28
7. Sažetak.....	31

1. Uvod

Pitanje definicije feminizma nije egzaktno, široko je i ovisno o tome „koga se pita”. Primjerice na svojim mrežnim stranicama Hrvatska enciklopedija definiram feminizam kao: „društveni pokret i svjetonazor koji se zalaže za unaprjeđenje položaja ženâ uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije (seksizma) i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života.”¹ Definicija se doima obuhvatna, ali nikako prijeteća, no ipak ima onih koji se ne bi složili. Tako danas svjedočimo velikom broju kritika usmjerenih prema feminizmu, pa i rastućem broju odbijanja istoga kao validne ideje, ili kao nečeg što je i dalje potrebno. Jedan dio javnosti želi zadržati ustaljene rodne uloge jer one znače zadržavanje statusa quo i zadržavanje moći u određenim grupama, dok pak drugi dio javnosti samu ideju odbija kao uopće nužnu u današnjem svijetu gdje se percipira kako su žene već ostvarile svoja prava. Istraživanje provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama u ožujku 2015. godine od strane agencije za istraživanje Perryundem, pokazuje kako se tek 18% ispitanika smatra feministima². Osvrnemo li se na definicije feminizma koje nam donose manje službeni izvori, poput Internet stranice *urbandictionary.com* koja omogućuje svojim korisnicima da unose vlastite definicije pojmova i izraza, pronaći ćemo čak 257 unosa na temu feminizma. Analizom tih unosa ispostavlja se da je većina izrazito negativno usmjeren, pa tako primjerice korisnici te stranice definiraju feminizam kao „pokret usmjeren protiv muškaraca”, ili „kao mehanizam koji ženama želi dati privilegiran položaj u društvu” ili pak kao „uvredu za ženski rod”³. Naravno, ovo je prikaz stavova tek djelića populacije koja se koristi Internetom, no ovaj mali eksperiment nikako ne ulijeva nadu uzme li se u obzir kako je *urbandictionary.com* upravo jedan od prvih rezultata koji će se pojaviti kada u Internet tražilicu *Google* na engleskom jeziku upišemo pojam „feminizam definicija” (engl. *feminism definition*). Nedvojbeno je kako feminizam nailazi na kritike s različitih strana, dok je jedan dio tih kritika jednostavno neutemeljen niz argumenata proizašlih iz mržnje, koji ne pridonose konstruktivnoj raspravi, drugi dio tih kritika proizlazi iz akademije, od samih feministkinja (i feminista), koji zaista vjeruju u feminizam

---

¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>

² https://cdn2.vox-cdn.com/uploads/chorus_asset/file/3570070/Vox_Poll_Toplines_2_.0.pdf

³ <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=feminism>

i žele pozitivnu promjenu. Konstruktivna kritika je nužna kako bi se stvari mijenjale nabolje, stoga je iznimno važno preispitati teorijske postavke feminizma danas, naročito liberalnog feminizma, koji se često predstavlja kao najzastupljenija grana feminizma danas. Arruzza, Bhattacharya i Fraser (2019: 17) pišu u svojem feminističkom manifestu „Feminizam za 99% Manifest” (engl. *Feminism for the 99%. A Manifesto*) kako srednjostrujaški mediji izjednačavaju feminizam kao takav upravo s liberalnim feminizmom, što ističu kao izrazito negativnu stvar jer liberalni feminizam „ne nudi rješenja, on je dio problema”. George Ritzer (1997: 312) navodi kako je liberalni feminizam najrašireniji feministički pristup unutar suvremenog pokreta u SAD-u, a njegova popularnost leži upravo u činjenici da je komplementaran s osnovnim američkim političkim uvjerenjima. Michael Halarambos i Martin Holborn (2002: 137) ističu kako liberalni feminizam nema jasno razvijene teorije rodnih nejednakosti, za razliku od ostalih struja feminizma, no ipak uživa najveću popularnost. Zašto je tome tako? Odgovor dijelom leži u činjenici da je liberalni feminizam najumjereniji i njegove ideje nisu prijatna postojećem političkom poretku (Haralambos i Holborn, 2002:137). Liberalni feminizam izjednačavamo s SAD-om, svjetskom silom s hegemonijskom političkom kulturom koja ima tendenciju nametanja određenih načela svijetu (Elshtain, 1995: 543). Pa tako i liberalni feminizam, želi govoriti u ime svih žena svijeta, no uglavnom ignorira subjektivno žensko iskustvo koje nije dio zapadnjačkog, bjelačkog i kršćanskog svijeta. Liberalni feminizam smatra kako nejednakosti između muškaraca i žena ne proizlaze iz struktura i institucija društva, nego da je to jednostavno stvar shvaćanja pojedinca i njegove kulture (Haralambos i Holborn, 2002: 137). U današnjem sve multikulturalnijem društvu, ovakve ideje su opasne jer brane strukture moći i svu krivnju svaljuju na potlačenog pojedinca, odnosno na potlačenu ženu. Motivacija za ovaj rad proizlazi iz situacije u kojoj se feminizam danas nalazi. Feminizam novog doba sve više širi svoju liniju borbe, osim što se bori za žene, bori se i za LGBTIQ+ osobe, za očuvanje okoliša, za sigurne migracije i prava radnika (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Upravo zbog toga smatramo kako nije pravedno da se feminizam toliko često izjednačava s liberalnim feminizmom, upravo zato što ta struja feminizma ne predstavlja najugroženije skupine žena (i ostalih), što ćemo i prikazati kroz ovaj rad. Literatura koja je korištena u ovom radu uglavnom se oslanja na rad feministkinja engleskog govornog područja, jer kako je već i spomenuto, liberalni feminizam je tamo najistaknutiji.

1.1 Ciljevi i Svrha

Namjera ovog rada je prvo analizirati osnovne postavke i značaj liberalnog feminizma kao pokreta i akademske misli nekada i danas, a zatim razraditi pregled relevantnih kritika upućenih u tom pravcu, kako bi u konačnici mogli promišljati o smjeru kojim feminizam današnjice treba ići. Cilj je ispitati relevantnost i validnost liberalnog feminizma u današnjem feminističkom narativu te uvidjeti potrebe suvremenog feminističkog diskursa i borbe. Feminizam današnjice nailazi na kritike s različitih strana. Neke od tih kritika su jednostavno odraz mizoginih stavova i ne pridonose stvarnoj raspravi, no neke od njih dolaze od strane akademske feminističke zajednice. Liberalni feminizam se često stavlja na čelo feminističkog pokreta, no mišljenja smo da ne zaslužuje tu poziciju. Svrha ovog rada je argumentirati zašto je tome tako i pojasniti kakav bi feminizam današnjice trebao biti. Liberalnom feminizmu se prigovara kako je isključiv i elitistički, kako u svoj diskurs ne uključuje sve žene svijeta, dok s druge strane feminizam današnjice sve više širi svoju liniju borbe, postaje sve obuhvatniji. Osim što se bori za žene, stoji i uz ostale potlačene skupine, LGBTIQ+ osobe, siromašne, izbjeglice, radnike/-ce (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Upravo zato, važno je analizirati greške koje najprominentnija struja feminizma čini, kako bi ih mogli nadići. Namjera ovog rada nije vršiti kritiku radi same kritike, već konstruktivno i argumentirano istaći negativne aspekte unutar samog feminističkog pokreta kako bi se mogla potaknuti pozitivna promjena kroz koju bi pokret dobio na validnosti i kvaliteti. Cilj i svrha je ukazati na važnost i nužnost feminizma za današnje i buduće društvo, te na činjenicu da ne možemo bježati od negativne prošlosti, nego je valja adekvatno analizirati kako bi učili na greškama.

2. Počeci liberalnog feminizma i prve greške

Liberalizam generalno naglašava važnost autonomije i razuma pojedinca kao ono što nas čini ljudskima i stoga različitima od životinja, a ta kombinacija opravdava potrebu za sustavom individualnih prava, kroz što pojedinac ostvaruje svoju autonomiju i ispunjenje (Tong, 2009: 11). Fokus je na slobodi i pravima pojedinca, a ne na onome što je *dobro*, a ta

sloboda traje dokle god svojim djelovanjem ne uskraćujemo te iste slobode drugima (Tong, 2009: 11-12). Stoga i rani liberalni feministi upravo kreću s ovakvim argumentima. Polaze od pretpostavke da su i žene ljudska bića, stoga razumne i slobodne te da zato trebaju imati ista prava kao muškarci (Duhaček, 2011: 85). Sam naziv *liberalni feminizam* javlja se doduše tek u sedamdesetim godinama 20. stoljeća, kada Alison Jaggar radi klasifikaciju feminizma (Duhaček, 2011: 86). Prve instance feminizma koji bi imao liberalne karakteristike susrećemo u 18. stoljeću, u Europi. U Francuskoj, nakon revolucije, 1791. Olympe de Gouges piše „Deklaraciju o pravima žene i građanke” (franc. *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*), gdje zahtjeva ista politička prava za žene i muškarce, napominje kako žena ima pravo na slobodu, sigurnost i otpor ugnjetavanju. De Gouges se odlučuje na ovo jer originalna „Deklaracija o pravima čovjeka i građanina” (1789.) nije uključivala žene. Nažalost, zbog toga je de Gouges osuđena na smrt giljotinom (Duhaček, 2011: 86). Sljedeća feministička autorica važna za početak liberalnog feminizma, također aktivna u 18. stoljeću, je Engleskinja Mary Wollstonecraft, koja piše u doba ekonomske i društvene krize kada je pozicija žena bila posebno loša (Tong, 2009: 13; Duhaček, 2011: 86). Wollstonecraft se također poziva na razum kao vrhovnu vrijednost čovjeka, prema čemu je i žena razumno biće i ne bi trebala biti u poziciji potlačenosti te piše „Obranu prava žena” (engl. *A vindication of the rights of women*) (Tong, 2009: 13; Duhaček, 2011: 86). Smatra kako su žene potlačene zbog predrasuda koje vladaju prema njima te da se to može iskorijeniti jedino obrazovanjem, želi da ono bude mješovito i jednako za žene i muškarce (Duhaček, 2011: 87). Wollstonecraft gleda na emocionalnost kao na nešto negativno, smatra da su žene pretjerano osjećajne, nesamostalne i tašte, da su „poput ptica u kavezima” jer nemaju što raditi i zatvorene su u kući po cijele dane (Tong, 2009: 13). No isto tako, napominje kako bi i muškarci bili takvi da su u istoj situaciji, čime je zapravo na tragu uočavanja društvene konstruiranosti takvih karakteristika, iako to sama možda i ne shvaća. Smatra da žena mora biti snažna u duhu i tijelu, a ne rob svojim strastima ili pak mužu i djeci, želi da prakticira samokontrolu koju bi trebala steći kroz obrazovanje te da razvije svoj potencijal za moral i racionalnost što bi je dovelo do ispunjenja svog ljudskog bića (Tong, 2009: 14-15). Unatoč svemu, Wollstonecraft je pretjerano suzdržana u svojim argumentima, naročito usporedimo li je s njezinom suvremenicom de Gouges (Duhaček, 2011: 87). Wollstonecraft želi boljitak za žene isključivo zato što bi to koristilo društvu,

gleda na situaciju utilitaristički - žene će postati kvalitetnije i razumnije supruge, majke, kćeri i sestre ako su obrazovane, doprinosit će društvu i neće provoditi vrijeme u dokolici (Tong, 2009: 14). Javlja se evidentan problem, svojevrsan sindrom klasičnog liberalnog feminizma, žene ne bi trebale biti potlačene zato što je to dobro za generalno društvo, ali ne i zato što je dobro za njih same (Duhaček, 2011: 87). Svrha ženskog napretka je u potpunosti utilitarizirana za opći napredak, što nije sasvim kompatibilno s liberalnom teorijom, jer kako smo ranije naveli, klasični liberali fokus stavljaju na slobodu i prava pojedinca, a ne na onome što je *dobro* za generalnu populaciju (Tong, 2009: 11-12). Osim toga, Wollstonecraft gleda na emocionalnost i sve tradicionalno „ženske” odlike kao na nešto krajnje negativno, dok se s druge strane sve tradicionalno „muške” karakteristike, poput razuma i suzdržanosti, veličaju i smatraju neupitno dobrima. Smatra da je žena *kvalitetna* kada nije sitničava, narcisoidna, seksualni objekt te „emocionalni invalid” (Tong, 2009: 16). Iako, kako je ranije spomenuto, Wollstonecraft tvrdi kako bi i muškarci bili poput žena da su im slobode tako ograničene, ipak napada žene zbog njihovih „mana” a ne uviđa društvenu konstruiranost takve situacije. Liberalizam generalno postavlja razum na pijedestal, kao vrhovnu ljudsku karakteristiku, u tom svijetu, žene su manjkave jer su nerazumne i emocionalne te se moraju prilagoditi.

Stotinjak godina nakon, feminističke tekstove pišu John Stuart Mill i Harriett Taylor, također slaveći racionalnost, no ipak se razlikuju od Wollstonecraft po tome što drže da je u redu da pojedinci prate svoje želje, a ne da isključivo ustraju u samokontroli, naimo smatraju da time cijelo društvo postaje sretnije, dokle god ne ometaju jedni druge u tom procesu (Tong, 2009: 16). Među prvima obrazloženo i teorijski utemeljeno zahtijevaju pravo glasa i političkog djelovanja za žene. Taylor je prva teoretičarka u povijesti filozofije koja se nedvojbeno izjasnila za žensko pravo glasa, a potom je to i valjano potkrijepila argumentima i teorijom, sustavno osporavajući sve predrasude koje su tvrdile da žene nisu za politiku (Duhaček, 2011: 88). Taylor i Mill su pisali uglavnom zajedno te pozivali na rodnu ravnopravnost koja za njih znači jednaka politička prava, ekonomske prilike i obrazovanje za žene kao i za muškarce (Tong, 2009). Ipak, autori se razilaze u nekim važnim stajalištima koja se tiču ženske neovisnosti, ali zanimljivo je da ih feminističke teoretičarke često poistovjećuju, ili čak u potpunosti ignoriraju Harriett Taylor (Duhaček,

2011: 89). Taylor smatra kako bi žene trebale imati ekonomsku neovisnost i zarađivati za obitelj (Duhaček, 2011: 89) jer tek će kroz materijalni doprinos postići jednakost sa svojim muževima (Tong, 2009: 18). Iako drži da tradicionalna uloga odgoja djece spada na žene, isto tako smatra kako neće sve žene odabrati majčinstvo radije nego karijeru (Tong, 2009: 17). Taylor majčinstvo vidi kao društveno konstruirano, smatra kako je ženama svaka karijera zabranjena kako bi im majčinstvo bio jedini izbor, a ono samo služi jedino za interese obitelji ili države (Duhaček, 2011: 89). No, Taylor vidi i treću opciju koja je moguća, gdje žene spajaju brigu za obitelj i karijeru te predlaže da unajme sluškinje koje bi im pomagale oko kućanskog rada (Tong, 2009: 18.). Iz ovakvih stavova jasno su vidljivi problemi liberalnog feminizma tog doba (koji doduše postoje i dalje, no o tome više kasnije) jer Taylor ne vidi problem u svojim riječima, što otkriva njezinu privilegiju i nemogućnost poistovjećivanja sa ženama nižih slojeva. Zillah Eisenstein (1981 u: Tong, 2009: 18) kritizira Taylor, naglašava kako su te 1850. godine samo bijele žene više klase mogle platiti sluškinje te da Taylor zapravo piše samo za privilegiranu klasu udanih bijelih žena, a ne za sve žene, jer se ni u jednom trenutku ne pita tko će brinuti za djecu siromašnih žena dok one rade. Naime, Taylor ne pomišlja na to da bi muževi mogli podijeliti sa ženama dio kućanskog posla i brige za djecu, kako bi se izbjegao problem „duple smjene” ili zapošljavanja hrpe sluškinja (Tong, 2009: 20). Koliko god Taylor učinila za žensko pravo na rad van doma, za siromašnije žene je to značilo samo dupli posao.

John Stuart Mill, pak smatra kako žene ne bi trebale uzdržavati obitelj (Duhaček, 2011: 89), te drži da će gotovo uvijek radije odabrati ostanak u privatnoj sferi nego karijeru, iako su obrazovane i osposobljene za posao, jer su prema njemu ipak odgovornije za djecu i brigu oko obitelji (Tong, 2009: 20). Za razliku od Wollstonecraft, drži kako su žene jednako inteligentne, sposobne i racionalne kao i muškarci te je zapravo i svjestan društvene konstruiranosti pojma „žena” (Tong, 2009: 20). Želi jednake slobode za žene kao i za muškarce zato što smatra kako je dobro za generalno društvo da žene prestanu biti okrenute samo domu i sebi te da razviju iskrenu „nesebičnost” (Tong, 2009: 19). Ponovno, nailazimo na isti utilitaristički argument koji pozicionira borbu za ženska prava u prostor borbe za bolje građanstvo. Napredak nije tu zbog samih žena, one nemaju agenciju i samo su alat u arsenalu liberalnog „prosvjetljenja”, koje se ionako dotiče samo bijelog građanstva

višeg sloja. Mill i Taylor su bili zagovaratelji građanskih prava za žene, poglavito prava glasa (Tong, 2009: 16), no zanemaruju privatnu sferu koja je prostor u kojemu se provodi najveća potlačenost žena (Duhaček, 2011: 90). To je ujedno jedan od većih problema liberalnog feminizma s čime ćemo se susretati i nadalje. Mill i Taylor svoje zahtjeve temelje na pravima pojedinca i individualizmu liberalizma, no problem je što su pojedinci koje uzimaju za primjer društveno privilegirani (Duhaček, 2011: 90), što u startu umanjuje značaj njihova rada, pošto ne govore u ime svih žena, štoviše, iskustvo većine koja ne uživa takve privilegije je zanemareno.

2.1. Pokret sufražetkinja

Kada govorimo o borbi za pravo glasa žena, najpoznatija i u literaturi najčešće spominjana je borba žena engleskog govornog područja, naročito SAD-a, iako se ta borba vodila diljem svijeta. Pokret za pravo glasa žena, odnosno pokret sufražetkinja, u SAD-u je započeo u drugoj polovici 19. stoljeća u sklopu abolicijskog pokreta koji se borio za ukidanje ropstva (Tong, 2009: 21). Međutim, ubrzo abolicionisti zahtijevaju da se borba za ženska prava odvoji od borbe za prava robova, jer im je bilo teško doživjeti žene kao potlačenu skupinu jer se pokret sufražetkinja uglavnom sastojao od bijelih žena srednje i više klase (Tong, 2009: 21). Unatoč manjku razumijevanja u društvu, pokret za pravo glasa žena raste, pa se tako 1848. godine na konvenciji u Seneca Fallsu u New Yorku okupljaju žene i muškarci kako bi tražili reforme⁴, taj trenutak se gleda kao početak pokreta sufražetkinja. Na konvenciji pišu deklaraciju (engl. *Declaration of Sentiments*) u kojoj traže reforme braka, razvoda, skrbništva nad djecom, ali i pravo žena da glasaju, kroz 12 točaka naglašavaju važnost da se žene izjasne u javnoj sferi (Tong, 2009: 21). Već na samom početku priče o sufražetkinjama uviđamo problem, naime deklaracija u potpunosti ignorira žene nižih slojeva, potplaćene radnice te crne žene, iako su mnoge siromašne i crne žene pridonijele pokretu sufražetkinja kroz 19. stoljeće (Tong, 2009: 22). Kako uskoro u SAD-u kreće Civilni rat, sufražetkinje se pridružuju abolicionistima te stavljaju svoju borbu po strani, no 1866. godine na Nacionalnoj konvenciji o ženskim pravima utemeljuje se „Udruženje jednakih prava” (engl. *Equal Rights Association*), čiji je cilj bio da se unificira

⁴ <https://www.womenshistory.org/resources/general/woman-suffrage-movement>

borba za prava crnih muškaraca i borba sufražetkinja (Tong, 2009: 23) Rosemarie Tong (2009: 23) kaže kako postoje dokazi da je to udruženje zapravo služilo kao osiguranje da crni muškarci ne dobiju pravo glasa sve dok ga ne dobiju i bijele žene. Crni aktivisti i aktivistkinje isticali su kako su crni muškarci u tom trenutku ranjivija skupina nego bijele žene, te da im je pravo glasa potrebnije. Predvodnice pokreta sufražetkinja, Susan B. Anthony i Elizabeth C. Stanton, bile su među onima koji su zagovarali ukidanje „Udruženja jednakih prava” jer su se bojali kako će udruženje ipak pridonijeti usvajanju 15. amandmana koji bi crnim muškarcima omogućio pravo glasa, ali ne i bijelim (ili bilo kojim drugim) ženama (Tong, 2009: 23). U svom feminističkom manifestu Arruzza, Bhattacharya i Fraser (2019: 48) pišu: „Utjecajne bijele američke sufražetkinje dopuštale su si eksplicitno rasističke tirade nakon Građanskog rata, kada je crnim muškarcima dodijeljeno pravo glasa, a njima nije.” No, nisu samo američke feministkinje tog perioda odražavale rasističke tendencije, vodeće britanske feministkinje su branile kolonijalnu vladavinu u Indiji (što se nastavilo i kroz 20. stoljeće), na temelju civilizacijskog opravdanja, jer su smatrale kako će time „spasiti” nebijele žene iz njihovog „bijednog položaja” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 48). Nakon ukidanja Udruženja jednakih prava, Anthony i Stanton osnivaju *National Woman Suffrage Association* (NWSA), dok u isto vrijeme njihova suborkinja Lucy Stone osniva *American Woman Suffrage Association* (AWSA). Razlog tog podijela je bio u različitim pogledima na ulogu religije u ženskoj opresiji, AWSA je odražavala umjerenija stajališta od NWSA, što presijeca američku borbu za ženska prava (Tong, 2009: 23). 1890. godine udruženja se ujedinjuju u *National American Suffrage Association* (NAWSA)⁵, jer su zaključili kako nema smisla voditi podijeljenu borbu za istu stvar (Tong, 2009: 23). Kako smo već spomenuli, bijele američke sufražetkinje nisu u svoju borbu uključivale sve klase žena, marksisti tog perioda su im na tome naročito prigovarali, iako su oni/e s druge strane vidjeli žene gotovo isključivo kroz njihovu klasu, ignorirajući sve ostale elemente koji tvore iskustvo bivanja ženom. Catharine A. MacKinnon (1989: 8) spominje citat Rose Luxemburg iz 1912. godine, u kojemu ista tvrdi kako bi buržujске žene, koje za sebe žele pravo glasa, taj glas ionako dale konzervativcima. Luxemburg je smatrala kako bi žene više klase bile reakcionarnije i konzervativnije nego muškarci, smatrala ih je *parazitima parazita društva*, ovaj stav odražava jedan od razloga zašto je

⁵ <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/>

ljeвица ovog perioda bila ambivalentna prema borbi sufražetkinja (MacKinnon, 1989: 252). Ono što je zajedničko i klasičnim liberalima i klasičnim marksistima u periodu borbe za žensko pravo glasa, jest jednodimenzionalno definiranje ženskog položaja, Luxemburg ignorira rod, kao što primjerice Mill (ali i ostali liberali) ignoriraju klasne razlike (MacKinnon, 1989: 9).

Borba za ženska prava u SAD-u je s vremenom postala isključivo borba za pravo glasa, i to samo za neke žene. Nakon 52 godine borbe, 1920. godine žene su dobile pravo glasa u SAD-u kroz 19. amandman njihovog ustava (Tong, 2009: 23). No, žene su dobile pravo glasa u nekim zemljama još i mnogo ranije, iako su njihove borbe slabije zabilježene u literaturi. Na Novom Zelandu žene stječu pravo glasa 1893. godine⁶, u Finskoj (koja je bila dio Rusije) žene glasaju od 1907.⁷, u Danskoj su od 1908. mogle glasati na lokalnim, a od 1915. i na nacionalnim izborima⁸. Na Islandu žene starije od 40 godina mogu glasati od 1915., a 1920. dobna se granica izjednačava s onom muškaraca, 25 godina starosti⁹. U Rusiji žene dobivaju pravo glasa 1917. godine nakon masovnih demonstracija u Petrogradu, a uloga koju su ženski pokreti odigrali u revoluciji 1917. godina se često umanjuje¹⁰. 1918. godine žene stječu pravo glasa i kandidiranja na izborima u Njemačkoj¹¹, iste te godine i žene u Ujedinjenom Kraljevstvu dobivaju pravo glasa, no ono je prvih 10 godina ipak ograničeno samo na žene starije od 30 godina koje su udane ili upisane u registre lokalne uprave¹². U Jugoslaviji (pa tako i Hrvatskoj) žene su pravo glasa dobile 11. kolovoza 1945. godine, iako se žene u Hrvatskoj, u nakani da poboljšaju svoj i položaj drugih žena, udružuju još od 1855. godine¹³.

3. Moderni i suvremeni liberalni feminizam

---

⁶ <https://nzhistory.govt.nz/politics/womens-suffrage>

⁷ <https://finland.fi/life-society/when-everyone-got-the-vote/>

⁸ <https://www.insider.com/when-women-around-the-world-got-the-right-to-vote-2019-2>

⁹ <https://kvennasogusafn.is/index.php?page=womens-suffrage>

¹⁰ <https://www.bl.uk/russian-revolution/articles/women-and-the-russian-revolution>

¹¹ <https://blogs.loc.gov/law/2018/11/100-years-of-womens-suffrage-in-germany/>

¹² <https://www.bl.uk/votes-for-women/articles/womens-suffrage-timeline>

¹³ <https://voxfeminae.net/feministyle/od-gospojinskih-drustava-do-prava-glasa/>

Nakon što se steklo pravo glasa u SAD-u i većem djelu Europe, borba za ženska prava je zamrla, a mnoge borkinje i borci su smatrali kako je posao odrađen i kako su sada, kada imaju pravo glasa, žene jednake muškarcima (Tong, 2009: 23). Tek kroz šezdesete i sedamdesete godine 20. stoljeća situacija se mijenja, nova generacija feministkinja stupa na scenu i zahtjeva svoja prava, kreće takozvani drugi val feminizma (Tong, 2009: 23; Lončarević, 2011: 127). U tom periodu pojavljuje se liberalni feminizam u punom smislu riječi (Lončarević, 2011: 127) i definira se kao jedna od prominentnih feminističkih struja uz radikalni feminizam (Tong, 2009: 24). Ideja liberalnog feminizma 20. stoljeća jest omogućiti ženama potpuno učešće u javnom životu i aktivnostima koje nisu vezane samo za dom i obitelj, smatraju da je moguće ostvariti ravnopravan položaj za žene kroz reforme i pravne akte. (Lončarević, 2011: 127). Razlozi za reaktivaciju feminističke borbe su razni, pa je tako jedan od njih i osnivanje Predsjedničke komisije o statusu žena, koju osniva John F. Kennedy u SAD-u, iz čega 1963. godine proizlazi dokument „Američke žene” (engl. *American Women*) u kojem se eksplicitno propitkuju razlozi isključenosti žena iz sfere javnog života (Lončarević, 2011: 128).

Još jedan od vrlo važnih trenutaka za liberalni feminizam je objavljivanje djela Betty Friedan *The Feminine Mystique* 1963. godine (Tong, 2009: 27; Lončarević, 2011: 129). Friedan je jedna od ključnih ličnosti liberalnog feminizma i feminizma drugog vala, štoviše, smatrala je (ali i drugi autori) kako je upravo njezino djelo pokrenulo drugi val feminizma, no zapravo je samo javno iznijela i istaknula probleme koje su se već primjećivali u društvu¹⁴. Pisala je o iskrivljenoj percepciji društva, koje smatra kako su žene zadovoljne bivajući samo domaćice te kako ne žele sudjelovati u javnoj sferi (Lončarević, 2011: 129). Njezino djelo svakako jest imalo velik utjecaj na jedan dio žena, naročito onih u SAD-u koje su većinu svog odraslog života i provele kao kućanice, no problem je bio u tome što se doima kao da je Friedan nesvjesna ijedne druge ženske perspektive, osim one bijele, heteroseksualne žene srednje klase kojoj je dosadila uloga kućanice. Friedan smatra kako žena može imati i obitelj i karijeru, no ne poziva na strukturalne promjene unutar i izvan obitelji. Primjerice, ne poziva muškarce da preuzmu dio obaveza u privatnoj sferi, što pokazuje da zapravo nema napretka od liberalnih feministkinja (i feminista) 18. i 19.

¹⁴ <https://voxfeminae.net/strasne-zene/betty-friedan-glas-drugog-vala-feminizma/>

stoljeća i njihovih prijedloga (Tong, 2009: 28). Generalno, Friedan pretpostavlja kako bi se žene trebale ponašati kao muškarci kako bi postigle jednakost i riješile se opresije. Friedan između ostalog predlaže i fleksibilno radno vrijeme, što Zillah Eisenstein (1986 u: Tong, 2009: 30) oštro kritizira, iz razloga što smatra kako bi to zapravo još više štetilo ženama. Eisenstein ističe kako su češće žene te koje svoje vrijeme prilagođavaju obitelji uz karijeru te koje bi češće i koristile fleksibilno radno vrijeme stoga bi se otvorio prostor za dodatnu diskriminaciju nad ženama, jer bi ih poslodavci smatrali manje predanima poslu. S vremenom, Friedan prihvaća kritike te 1981. piše *Second Stage*, gdje uviđa da žene zapravo ne rade manje u privatnoj sferi samo zato što sada više sudjeluju u javnoj sferi te da ne bi trebale težiti tome da budu kao muškarci kako bi postigle oslobođenje (Tong, 2009: 30-31). Friedan ovim djelom donekle popravljajući situaciju, uviđa da tradicionalno muške karakteristike nisu jedine koje bi trebalo zagovarati. Počinje isticati kako žene i muškarci, iako su jednaki, nisu klonovi te se bori za zakon koji omogućuje ženama porodiljni dopust, čime dolazi u sukob s ostalim liberalnim feministkinjama koje smatraju kako žene ne bi trebale dobiti „povlašteni tretman” (Tong, 2009: 32). Problem koji izranja među liberalnim feministkinjama drugog vala je i problem samog liberalizma, a sastoji se u doživljaju jednakosti uz negiranje različitosti (Ward, 1997). U konačnici, ni sama Friedan nije ostala imuna na tu boljku, s vremenom se sve više odmiče od feminizma i zalazi u humanizam. Tvrdila je kako se feministkinje moraju maknuti od „ženskih problema” jer je borba koju vode žene, kao žrtve i muškarci, kao opresori, nemoguća i nema kraja te bi stoga trebali naći novi zajednički put (Tong, 2009: 33). Friedan je naišla na oštre kritike od strane radikalnih feministkinja koje kažu kako je prerano da feminizam postane humanizam jer se ne možemo maknuti od „ženskih problema” i dalje se nazivati feminizmom dokle god je samo shvaćanje onoga što znači biti čovjekom androcentrično (Tong, 2009: 33).

Uz osnivanje Predsjedničke komisije i pisanje Betty Friedan, još je jedan važan faktor koji potiče promjene u okviru 2. vala feminizma, a to je osnivanje NOW-a (*National Organisation for Women*) 1966. godine, a upravo je Friedan bila prva predsjednica (Lončarević, 2011: 128; Tong, 2009: 24). U prvim godinama djelovanja NOW okuplja feministkinje i feministe različitih predznaka, no s vremenom primarni cilj postaje ostvarivanje punog učešća žena u političkom životu i javnoj sferi (Lončarević, 2011: 129) i

počinje biti jasno da je politička praksa na kojoj se organizacija temelji isključivo liberalna (Tong, 2009: 25). Upravo su Friedan i političko djelovanje NOW-a omogućili da država (SAD) surađuje s liberalnim feminizmom u 1960.-ima, zato što sam liberalni feminizam nije djelovao prijeteće, nije zagovarao stvarne strukturalne reforme institucija, nego se samo zalagao za reforme koje će te institucije učiniti pristupačnijima za žene (Lončarević, 2011: 129). NOW 1967. godine donosi „Zakon o pravima žena” (engl. *Bill of Rights for Women*), što je dokument koji sadrži popis zahtjeva kojima se žele steći jednaka prava za žene kao i za muškarce (Tong, 2009: 25). Između ostalog, zahtijevalo se donošenje zakona koji bi: omogućili roditeljima zaštitu i ostvarivanje prava u okviru socijalne skrbi, zabranili rodnu diskriminaciju pri zapošljavanju, omogućili jednako obrazovanje za muškarce i žene, omogućili ženama da slobodno upravljaju svojim reproduktivnim životom itd (Lončarević, 2011: 130). Taj dokument odgovarao je zapravo samo liberalnim članicama (i članovima) NOW-a, dok su mu se radikalne i konzervativne članice protivile, naravno, svatko zbog svojih razloga. Konzervativne članice su prigovarale zbog permisivnog stava prema kontracepciji i pobačaju, dok su radikalne članice prigovarale zbog izostanka podrške seksualnim pravima i slobodama (Tong, 2009: 26). Važno je istaknuti kako ovaj dokument ignorira još neke iznimno važne probleme kao što je obiteljsko nasilje nad ženama, silovanje, seksualno uznemiravanje te pornografija, što Friedan jest priznala kao problem, no istaknula je kako je ipak ključ u omogućavanju obrazovanja i zaposlenja (Tong, 2009: 26). Friedan je uvelike strepila od toga da NOW promijeni svog liberalni predznak na radikalni te se oštro borila protiv podrške lezbijkama, čak ih je i pogrdno nazivala „ljubičasta pošast” (engl. *lavender menace*) zbog boje njihove zastave, jer je smatrale da one svojim djelovanjem udaljuju feminizam od generalne populacije (Tong, 2009: 26). Iz ovoga uviđamo kontinuiranu tendenciju liberalnog feminizma da se konformira srednjoj struji, kako bi umanjili moguće konflikte i radikalne predznake te kako bi privukli mase svom cilju. Unatoč tome, NOW u sedamdesetim godina počinje podupirati lezbijke i sve ostale žene koje ne upadaju u *mainstream* dijelove društva, što uz brojne feminističke kritike upućene liberalnom feminizmu, otvara prostor za promišljanje o tome kako puke reforme i prepravljanje zakona neće uistinu promijeniti živote žena na bolje (Lončarević, 2011: 131). NOW sve više uviđa kako je došlo vrijeme da se promijeni rana vizija Friedan, „postaju svjesne činjenice koju su njihove radikalne kritičarke već davno usvojile: svaka

reforma mora biti praćena i suštinskim strukturalnim promjenama u odnosima moći” (Lonćarević, 2011: 131).

3.1. Liberalni feminizam 21. stoljeća

S prijelaza iz 20. u 21. stoljeće, ženski pokreti postaju dio srednje struje, profesionaliziraju se, postaju komercijalizirani i sve manje radikalni, što dovodi do porasta broja liberalnih feminističkih organizacija (Archer Mann i Huffman, 2005: 86). Unatoč tome što liberalni feminizam predstavlja jednu od najčešće kritiziranih feminističkih pozicija, to nikako nije umanjilo njegov utjecaj i dalje je snažan upravo zato što je najmanje prijeteći i predstavljen je tako da uz njega može stati svaka žena koja se poistovjećuje s vrijednostima srednje klase i liberalnim idejama jednakosti mogućnosti (Eisenstein, 1986 u: Lonćarević, 2011: 133). Suvremene liberalne feministkinje vjeruju da je rodna jednakost uvelike postignuta, barem na papiru, čak i ako su svjesne činjenice da *de facto* nije (Tong, 2009: 34). Tong (2009: 35) ističe dvije struje suvremenog liberalnog feminizma, koje se uvelike razilaze u mišljenjima, prve su klasične liberalne feministkinje, dok su druge *welfare* liberalne feministkinje. Prve žele slobodno tržište i limitirano uplitanje države, dok su im u isto vrijeme najvažnija politička i zakonska prava i slobode. Također, klasične liberalne feministkinje smatraju kako su žene kroz ukidanje diskriminatornih zakona na radnom mjestu stekle sve iste mogućnosti kao i muškarci, stoga se, primjerice, ništa ne može ako u konačnici ipak ne dobiju željeni posao (Tong, 2009: 35). S druge strane, *welfare* liberalne feministkinje smatraju kako je afirmativna akcija na radnom mjestu prijeko nužna jer se mora premostiti jaz te se treba koristiti sve do onog trenutka kada situacija bude i *de facto* ravnopravna (Tong, 2009: 36). Postoji i treća struja, kojoj je i Friedan naginjala u kasnijim godinama svog djelovanja (a i sam liberalizam u konačnici teži takvoj vrsti *izjednačavanja*), a radi se o zagovaranju svojevrsne androginije, odnosno radi se o poticanju razvoja karakteristika unutar svake osobe koje će istovremeno biti i tradicionalno muške i tradicionalno ženske (Tong, 2009: 37). Kada govorimo o suvremenom liberalnom feminizmu, važno je istaći Marthu C. Nussbaum, koja se promiče kao najistaknutija njegoa predstavica (Lonćarević, 2011: 133). Kako je liberalni feminizam 20. stoljeća često bio u suprotnosti s radikalnim feminizmom, tako je ovaj

suvremeni u suprotnosti s postmodernim i postkolonijalnim (globalnim) feminizmom. Naime, Nussbaum tvrdi kako „žene širom svijeta koriste jezik liberalizma” (Nussbaum, 1999 u: Lončarević, 2011: 133), teži obraniti liberalni feminizam od rastućih kritika te se okreće klasicima liberalnog feminizma kao što su Mill i Wollstonecraft (Lončarević, 2011: 133). Ona iznad svega vjeruje u razum i u pojam univerzalne ljudske prirode, zalaže se za globalnu pravdu po načelima liberalnog feminizma, shvaća pojmove *ljudskog bića* i *žene* kao univerzalne te na osnovu tih univerzalnih kategorija tvrdi da postoji univerzalni model pravde i shvaćanja dobrog života (Lončarević, 2011: 134). Problem se nazire sam po sebi jer Nussbaum naočigled zalazi u moralni monizam zagovarajući ideju jedinstvenog i univerzalnog shvaćanja dobrog života. To joj najviše prigovaraju i njezine mnoge kritičarke koje uglavnom dolaze iz tzv. *zemalja Trećeg svijeta*, o kojima Nussbaum najviše i piše. Kritičarke ističu kako je cilj Nussbaum da *civilizira* ostale te da dijeli instrukcije ženama zemalja u razvoju o tome čemu bi one trebale težiti i kako bi se trebale ponašati (Lončarević, 2011: 134). Uz ostale probleme kojih smo se dotakli u ovom poglavlju, zagovaranje jezika univerzalizma je svakako jedna od većih zamjerki koja se može prigovoriti liberalnog feminizmu, kako onom ranom iz 18. i 19. stoljeća, tako i ovom suvremenom. U sljedećem poglavlju detaljnije ćemo se osvrnuti na tu i ostale kritike koje druge struje feminizma usmjeruju ka liberalnom feminizmu.

4. Kritike liberalnog feminizma

Iako smo se i u prethodnim poglavljima dotakli negativnih aspekata liberalnog feminizma, vodeći se kronološkim slijedom njegovog postojanja i aktivnosti, važno je još podrobnije obrazložiti i istaknuti zašto liberalni feminizam u današnjem društvu više šteti nego pomaže ženama svijeta. Unatoč tome što je namjera ovog rada kritizirati liberalni feminizam, to ne znači da umanjujemo dosege ranih liberalnih feministkinja i svega što su učinile za žene po pitanju građanskih prava, obrazovanja, prava na radnom mjestu i reproduktivnih prava. Cilj nije izražavanje kritike zbog nje same, već je nužno kritički se postaviti prema negativnim aspektima liberalnog feminizma. Određene postavke koje tvore njegov diskurs ne uključuju sve žene i ne mogu predstavljati sve žene, što postaje problematično kada se ovaj feministički pokret stavlja na čelo i u centar generalnog

feminističkog diskursa. Tome smo svjedočili u periodu američkih predsjedničkih izbora 2016. godine, kada je Hillary Clinton predstavljena kao feministička heroína čije bi odabiranje za predsjednicu značilo i veliku pobjedu za feminizam i borbu protiv ženske opresije. No, je li to zaista tako i do koje mjere Hillary Clinton može simbolizirati feminističku borbu? Arruzza, Bhattacharya i Fraser (2019: 9-10) pišu kako je liberalni feminizam doživio svoj krah te 2016. godine, upravo s porazom Hillary Clinton na predsjedničkim izborima. Ističu kako je razlog tog poraza što „Clinton utjelovljuje sve dublji jaz između uspona žena iz elitnih krugova na visoke pozicije i unapređivanja života najvećeg broja ljudi” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 10). Može se zaključiti kako liberalni feminizam doživljava jednu od većih kriza u svojoj povijesti i kako se nalazimo na prekretnici, stoga je važno analizirati najveće greške liberalnog feminizma kako bi se osigurali da ih ne ponovimo, stvarajući nove feminističke narative.

4.1. Ograničenost zakonskih reformi

Nameće se potreba kritički analizirati domet zakonskih reformi koje liberalni feminizam zagovara kao glavno područje borbe (Lončarević, 2011: 134). Iako smo reformirali pravni okvir, to i dalje ne znači da se ta prava adekvatno primjenjuju, ili da sve žene imaju mogućnost uživati svoje pravne slobode. Puko mijenjanje zakonskog okvira, bez provođenja strukturalnih reformi i aktivističkog djelovanje, često ne predstavlja ništa više od nominalnih promjena, naročito za one najugroženije grupe žena. Ovaj argument najbolje ilustrira nekoliko situacija, primjerice situacija s pravno dozvoljenim, ali i dalje *de facto* nedostupnim pobačajem za sve žene: „Legalizirani pobačaj po sebi ne koristi previše siromašnim ženama i radnicama koje nemaju sredstva da ga plate, ni pristup klinikama u kojima se obavlja” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 21). Druga situacija koja ilustrira nedovoljan domet zakonskih reformi jest kriminaliziranje rodnog nasilje, svakako hvalevrijedan čin, no ako uz pravnu emancipaciju ne idu i javni servisi, socijalno stanovanje i financijska pomoć za žene žrtve nasilja, to je tek „prazna ljuska” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 21). Problematika koja se nazire jest da liberalni feminizam zapravo ne pomaže ženama boriti se protiv opresivnih struktura, nego samo zagovara lakše snalaženje unutar njih, tek prilagođavajući zakonski okvir ženama.

4.2. Problematika povezivanja feminizma i liberalizma

Liberalni feminizam, između ostalog, uvelike počiva na idejama razuma, izbora te individualizma kao vrhovnih vrijednosti (Lončarević, 2011). Ovo preveliko pridavanje važnosti *izboru*, može služiti kao kamuflaža podležećih struktura i društvenih odnosa koje su na štetu ženama. Ima li siromašna žena zaista izbora, ako nema ekonomske mogućnosti za ostvarivanje tog izbora? „Iako osuđuje 'diskriminaciju' i zagovara 'slobodu izbora', liberalni feminizam postojano odbija adresirati socioekonomska ograničenja zbog kojih sloboda i osnaženje ostaju nedostižni velikoj većini žena” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Uz to, ta ideja racionalne, slobodne i autonomne individue nije rodno neutralna ideja, štoviše odražava individuu koja ispoljava tradicionalno „muške” karakteristike (Jaggar, 1983 u: Tong, 2009: 37). Povijest zapadne misli je sve do nedavno bila većinski „muška”, stoga se i sama ideja *ljudske prirode* oblikovala po muškom viđenju, *razum* i *neovisnost* su ono što se cijeni, dok je privatna sfera u kojoj dominira ženska briga za druge nešto manje vrijedno (Jaggar, 1983 u: Tong, 2009: 38-39). Wendy Brown (1995, u: Lončarević, 2011: 132) ističe zamke s kojima se susreće feminizam kada koristi liberalni diskurs: ta apstraktna individua (odnosno *liberalni subjekt*) kojoj se liberalizam obraća „može biti samo muška, zato što je u potpunosti ontološki orijentirana ka autonomiji, autarkiji i individualnoj moći.” Žene se moraju u potpunosti odvojiti od uloga koje obnašaju u privatnoj sferi da bi se prilagodile toj viziji, moraju „transcendirati socijalnu konstrukciju ženskosti” (Lončarević, 2011:132). Brown (1995 u: Lončarević, 2011: 135) ističe kako su struktura, diskurs i ethos liberalne države socijalno *muški*, gdje vrijede *prava* iznad *potreba*, a individue iznad međuodnosa. Liberalne feministkinje potiču igranje uloga unutar patrijarhalne ideje ravnopravnosti, točnije zahtjeva se od žena da se ponašaju poput muškaraca da bi se smatrale uspješnima i ravnopravnima, potiče ih se da budu „asertivne i nepopustljive” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Dok se u isto vrijeme, ženama zamjera ispoljavanje karakteristika koje se smatraju tradicionalno ženskima, kao i samo obnašanje uloga unutar privatne sfere (primjerice Wollstonecraft ili Friedan u svojem djelu *The Feminine Mystique*), iako je oboje dijelom konfigurirano kroz opresivni narativ, a time i nametnuto. Jean B. Elshtain (1981, u Tong, 2019: 41) zamjera liberalnim feministkinjama

ideju da bi žene trebale biti kao muškarci, ili da uopće žene žele biti kao muškarci. Zillah Eisenstein, u intervjuu za *The Polis Project* 2018.¹⁵, prepričava anegdotu s jedne feminističke konferencije koja se odvila krajem sedamdesetih godina, kada je javno prozvala zahtjev liberalnih feministkinja „da ih se tretira kao muškarce”. Einstein ih je pitala - žele li biti tretirane kao privilegirani bogati muškarci, ili pak kao muškarci koji su potplaćeni radnici, ili pak kao oni koji su diskriminirani zbog svoje rase? Ovom zanimljivošću ilustrira se nepromišljenost pristupa koji liberalni feminizam preuzima. Nije dovoljno tek izjednačiti tretman žena i muškaraca, da bi se problem ženske potlačenosti riješio. Nancy Fraser u intervjuu 2018. godine, govori o feminizmu u doba neoliberalizma¹⁶ te ističe sličnu stvar, bijele liberalne feministkinje žele *jednakost* koja je konstruirana kroz meritokraciju, žele biti jednake bijelim heteroseksualnim muškarcima više klase. Jednakost kroz liberalnu meritokraciju za Fraser nije jednakost, jer je takva definicija jednakosti donijela napredak za uski krug žena. Već je bilo spomena kako se liberalne feministkinje okreću favoriziranju androginije, odnosno vide brisanje rodni razlika kao poželjan scenarij (Tong, 2009: 36-37), no iako ovakve ideje mogu pridonijeti brisanju nekih rodni stereotipa, također „postoji opasnost od reproduciranja uniformiranosti i jačanja muško-normativnog kao idealnog principa za tzv. rodno neutralne individue” (Milojević, 2011: 467). Uz to, ovakav pogled tretira porodiljni dopust kao „privilegiju”, a ne pravo koje bi trebala imati svaka žena. Prisjetimo se napada koje je Friedan trpjela od strane svojih kolegica, liberalnih feministkinja NOW-a, kada je dala podršku zakonu koji je trebao obvezati poslodavce na neplaćeni rodiljni dopust za majke (Tong, 2009: 32). Također, tradicionalno liberalno naginjanje autonomiji i individualnosti otvara put ka svijetu u kojem se zatiru ideje kooperacije i zajednice. Zillah Eisenstein (1986, u: Lončarević, 2011: 132) ističe kontradikciju između samog feminizma kao egalitarnog i kolektivističkog te liberalizma kao patrijarhalnog i individualističkog, te smatra kako postoji „nada” za liberalni feminizam ukoliko shvati ograničenja svoje liberalne tradicije, koja je u svojoj suštini *nefeministička*. Jer, feminizam prepoznaje „da društvena podčinjenost žena nije individualan problem, već da je ta podčinjenost društveno konstruirana stvarnost u kojoj individua predstavlja samo njezin dio” (Lončarević, 2011: 132).

---

¹⁵ <https://youtu.be/1IYDaCZYUw4>

¹⁶ <http://globaldialogue.isa-sociology.org/feminism-in-neoliberal-times-an-interview-with-nancy-fraser/>

4.3. Ignoriranje privatne sfere

Još jedan od većih problema koji liberalni feminizam ima od svojih početaka jest ignoriranje privatne sfere (Duhaček, 2011: 90). Glavni cilj liberalnog feminizma u 20. stoljeću, također je bio ukloniti prepreke koje žene sprječava da u potpunosti sudjeluju u javnom životu, odnosno izjednačiti žene i muškarce u javnom prostoru (Lončarević, 2011: 127). Iako su prava javne sfere također bitna i hvalevrijedne su borbe za njih, što je s privatnom sferom u kojoj se reproducira velik dio opresije žena? Kako je već spomenuto, problem rodno uvjetovanog i obiteljskog nasilja nije moguće riješiti oslanjajući se tek na pravne alate. Što se tiče ulaska žena u područje rada, to je ženama donijelo više neovisnosti i slobode, no mora se istaknuti kako to nije značilo da je društvo prestalo očekivati od žena da obavljaju i kućanski rad, što otvara nove probleme i ističe greške u koracima liberalnog feminizma, kao struje koja se najviše istaknula u borbi za ulazak žena u javni prostor i područje rada van doma. Prisjetimo li se pisanja Harriett Taylor, koja predlaže da žene unajme sluškinje koje bi preuzele njihove obaveze u privatnoj sferi, čime bi te iste žene mogle pronaći posao van doma (Tong, 2009: 18), evidentno je koliko su takve ideje nerealne za većinu žena (kako 18. i 19. stoljeća tako i danas). Problem je još veći jer i Friedan čitavo stoljeće kasnije, u svojim pisanjima poziva žene da napuste okove uloga kućanice kako bi se ostvarile van doma i obitelji, no ne poziva na stvarne strukturalne promjene privatne sfere (Tong, 2009: 27-28). Liberalni feministi, sve od Wollstonecraft, Taylor i Milla pa sve do Friedan, ne pozivaju muškarce u privatnu sferu da preuzmu svoj dio posla, što rezultira time da se potiče žene da obavljaju rad i u privatnoj i u javnoj sferi (Tong, 2009: 28), čime se javlja problem „duple smjene”. Kada je riječ o odnošenju s rodnim nasiljem, s pokretom #MeToo 2017. godine u javnosti se počelo razgovarati o seksualnom nasilju i uznemiravanju na radnom mjestu, no kada je riječ o nasilju nad ženama unutar obitelji ono je i dalje zatvoreno u privatnoj sferi.¹⁷ Liberalni feminizam rodnom nasilju pristupa tako da se s njime suočava samo kroz pravni okvir, dodatno ga kriminalizirajući, no kako smo već ranije naveli, to nije dovoljno ako nije praćeno stvarnim

---

¹⁷ <https://www.gottman.com/blog/intimate-partner-violence-and-the-metoo-movement/>

strukturalnim reformama, javnim servisima koji su dostupni svim ženama (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 21).

4.4. Klasizam i nekritičnost prema kapitalizmu

Liberalni feminizam prodaje iluziju da je moderna, slobodna žena jedino ona koja je uspješna u zapadnom kapitalističkom društvu, što otvara nove probleme, jer je jedan dio žena koje ne pripadaju tom svijetu automatski isključen, dok drugi dio upada u zamku pretpostavke da društvo najviše cijeni one žene koje „imaju sve”, i obitelj i karijeru, čime se ženama nameću dodatni pritisci i njeguje se ideja da žena ne može biti *ispunjena* nema li sve to. Iako suvremene liberalne feministkinje smatraju kako su danas nadišle poteškoće koje su imale u prvom i drugom valu feminizma i prihvaćaju kritike koje su im upućene (poput kritika na račun klasizma i rasizma) (Tong, 2009: 43), upitno je je li to zaista tako. Friedan je u svojem djelu *Second Stage* nastojala dati odgovor na te kritike, pritom se trudeći obratiti se široj publici, no i dalje ne postavlja važno pitanje - je li kapitalističko društvo u stanju razviti idealne radne i obiteljske uvjete za sve svoje članove (Tong, 2009: 44)? Shu-Mei Shih (2006: 79-80) piše o podvojenom stavu koji ima prema američkom, odnosno liberalnom feminizmu, jer iako jest pridonio ženskoj borbi, u isto je vrijeme toliko limitiran svojim shvaćanjima klase i rase. Arruzza, Bhattacharya i Fraser (2019: 17) pišu kako je liberalni feminizam upravo dio problema jer se fokusira na „asertivnost” i „probijanje staklenog stropa”, ali to je namijenjeno samo nekolicini privilegiranih žena koje napreduju promičući tržišno usmjerene perspektive jednakosti. Ističu primjere poput Sheryl Sandberg, glavne operativne direktorice Facebook-a, koja potiče žene da se *nametnu* jer će kroz nepopustljivost doći do rodne jednakosti (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 7). Autorice Sandberg ističu kao predstavnicu liberalnog, ali ujedno i *korporativnog* feminizma te smatraju da žene poput nje „vide feminizam kao sluškinju kapitalizma” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 8). Takav liberalni feminizam uzdiže jedne žene na štetu drugih, neosjetljiv je na klasu i povezuje sam feminizam s elitizmom i individualizmom (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 18). Shu-Mei Shih (2006: 80) piše kako su žene najnižih klasa uvijek doživljavale liberalni feminizam kao intimno povezan s kapitalizmom i kapitalističkim napretkom. Ujedno, povezivanje feminizma s kapitalizmom dovodi do

komodifikacije feminizma, čime se kompleksan politički diskurs reducira na trend (Goldman, Heath i Smith, 1991). Ali, problem je još i dublji, citat Arruzze, Bhattacharye i Fraser (2019: 18-19) savršeno opisuje zašto se liberalni feminizam ne može odvojiti od svog klasizma, a time niti od kapitalizma: „Sveukupno gledajući, liberalni feminizam pruža neoliberalizmu savršen alibi. Zakrivanjem regresivnih politika aurom emancipacije, omogućuje silama koje podržavaju globalni kapital da se prikažu 'progresivnima!'” Audre Lorde (2007: 118-119) piše kako bijele žene zapada lakše (od nebijelih žena) mogu upasti u „zamku” i pridružiti se svojim opresorima, misleći kako će dobiti dio njihove moći, iz razloga jer bijele žene na raspolaganju imaju širi raspon lažnog *izbora* i nagrada, ako se identificiraju s patrijarhalnom moći i njezinim alatima. Isprepletenost liberalnog feminizma i kapitalizma jedna je od najvećih štetnih posljedica koju ova vrsta feminizma nosi za žene svijeta, jer potiče diskriminaciju po klasnoj osnovi, dok su u isto vrijeme žene u najvećoj opasnosti od teškog siromaštva. Ivana Milojević (2011: 468) donosi projekcije budućnosti rodnog jaza iz 1996. godine, autora Georgea Kuriana i Grahama Molitora, koji predviđaju da će udio žena u populaciji siromašnih 2025. godine pasti na 60% (sa 70% koliko ih je bilo 1995.), što se tiče udjela u ukupnim svjetskim primanjima, projekcija za 2025. je da će 20% primanja dobiti žene (1995. to je bilo 10%), a kada je riječ o privatnom vlasništvu, 1995. godine samo 3% svog vlasništva su posjedovale žene, dok se za 2025. predviđa da će to biti 10%. Kakvog smisla ima razbijanje *staklenog stropa*, ako samo mali dio žena napreduje, a velika većina „čisti krhotine” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 19).

4.5. Univerzalizam

Uz sve navedene kritike, liberalni feminizam u svom diskursu često polazi za isključivim jezikom univerzalizma. Jezik univerzalizma, kojim su se koristili klasični liberali i liberalne feministkinje (i feministi) 18. i 19. stoljeća, pretpostavlja jedno značenje *žene*, ne obazirući se na kulturne, političke, ekonomske i druge razlike koje utječu na iskustvo bivanja ženom (Lončarević, 2011: 134). No, problematično je to što se i suvremene liberalne feministkinje poput Nussbaum i dalje koriste tim istim jezikom univerzalizma pretpostavljajući jedno dobro i jednu pravdu (Lončarević, 2011: 134). Čak i kada bi se ovakve greške mogle „oprostiti” klasičnim liberalnim feministima, zbog „duha

vremena”, to se nikako ne bi moglo suvremenim liberalnim feministkinjama, koje su već svjesne kritika na ovu temu. Nussbaum se vraća idejama klasičnog liberalnog feminizma, vjeruje u univerzalnu ljudsku prirodu i u središte diskursa postavlja *razum*, doživljavajući ga kao neovisan element, odvojen od aparata moći i vlasti (Lončarević, 2011: 133). Iako bi svakako mogli prigovoriti poimanju razuma kao nepristranog i neovisnog od društvene zbilje, Nussbaum odbija tu mogućnost. „Nasuprot velikom broju feministkinja koje smatraju da pozicija iz koje govorimo nije objektivna i da oslikava našu situaciju, potrebe i interese, Nussbaum, na osnovu ideje o objektivnom, univerzalnom i nepristranom razumu, može govoriti iz svoje privilegirane pozicije o ženama koje žive u siromaštvu i u drugim kulturama na 'objektivan' način” (Lončarević, 2011: 133). Inzistiranje na ujedinenosti u iskustvu bivanja ženom nema koristi ako pritom ugušimo glasove onih najpotlačenijih koji nemaju taj luksuz *slobode*, čime se dio problema gura pod tepih te se ignorira opresija koju velik dio žena trpi zbog čega ova rasprava zalazi i u pitanje privilegije, jasno vidljivo kod Nussbaum. Suvremene liberalne feministkinje smatraju kako su sada ispravile greške svojih prethodnica jer su uključile, prethodno ignorirane, crne žene i lezbijke u svoje djelovanje (Tong, 2009: 43). Prije ko potreban čin, no je li to zaista dovoljno? Audre Lorde (2007: 116) jasno uočava koji je problem liberalnog feminizma, kaže kako unutar ženskog pokreta danas, bijele žene stavljaju fokus na opresiju koju doživljavaju one kao žene, ali ignoriraju razlike koje među ženama postoje zbog rase, seksualnih preferencija, klase ili godina. Zbog toga, postoji krinka homogenosti iskustava, koju pokriva riječ *sestrinstvo* (engl. *sisterhood*), koje zapravo ne postoji (Lorde, 2007: 116).

Susan Muaddi Darraj¹⁸, Amerikanka koja je podrijetlom Palestinka, piše o percepciji Zapada da arapske žene ne znaju što je feminizam, tvrdi da se Amerikanke ponašaju kao „velike sestre” i kao da je feminizam ideologija ekskluzivna za zapadnjake. Liberalni feminizam ne ostavlja prostora za različita ženska iskustva, omeđena različitim kulturnim i političkim nasljeđem, nego se postavlja kao glavni klasifikator onoga kako bi feministička borba trebala izgledati, pri čemu isključuje glasove onih žena kojima tvrdi da pokušava pomoći. Muaddi Darraj o pitanju *vela* kaže kako skreće pažnju s bitnijih tema, poput pristupa obrazovanju i zdravstvenim uslugama, te problemu rastućeg siromaštva i društvene

¹⁸ <https://monthlyreview.org/2002/03/01/understanding-the-other-sister-the-case-of-arab-feminism/>

nejednakosti. Leila Ahmed u intervjuu 2006. godine priča o narativu koji se stvorio oko problematike vela i kako se Zapad odnosi prema tome¹⁹. Ahmed kaže kako su Britanci u doba kolonizacije njezinog rodnog Egipta (i ostalih arapskih zemalja) koristili argument kako Arapi ugnjetavaju svoje žene i tjeraju ih da se „pokrivaju” kao opravdavanje kolonizacije, dok su se u isto vrijeme protivili borbi sufražetkinja u Engleskoj. Ahmed tvrdi da se situacija ponavlja i danas, žene se opet koristi kao *oruđe* i opravdanje za nove ratove, a nije im stalo do ženskog oslobođenja. Muaddi Darraj kaže kako nakon terorističkog napada na World Trade Centar u New Yorku, medijski prikazi arapskih žena služe kao dodatni poticaj da se Arape prikaže kao zaostale i poremećene te se dodatno opravdava poziv za osvetom i bombardiranjem arapskih zemalja²⁰. Jezik univerzalizma vodi ka rasizmu i etnocentrizmu, jer nije na zapadnim ženama da dijagnosticiraju nejednakost u arapskom svijetu, jer to već čine arapske feministkinje, no problem je u isključivanju njihovih glasova iz diskusije. Susan Moller Okin je liberalna feministkinja čiji je esej „Je li multikulturalizam loš za žene?” (engl. *Is Multiculturalism Bad for Women?*) inspirirao naslov ovog rada. Važno ju je spomenuti jer u svom eseju Moller Okin smatra kako je zapadna liberalna kultura uvelike nadišla patrijarhalne prakse koje štete ženama.²¹ Iako i sama kroz tekst priznaje kako žene u liberalnom svijetu i dalje trpe određenu dozu diskriminacije i nasilja, ipak smatra kako im je mnogo bolje nego ženama iz drugih svjetskih kultura, čime opravdava svoj stav da kulturne grupe ne bi smjele imati grupna prava i da ih se mora asimilirati. Leti Volpp (2001: 1186-1187), proučavajući tekst Moller Okin, piše kako mnogi vjeruju da su kulture zemalja Trećeg svijeta ili imigrantske zajednice više seksističke nego one na Zapadu, zato što se incidenti seksualnog nasilja na Zapadu pripisuju ponašanju tek nekolicine devijanata, a ne čitavoj kulturi. Dok s druge strane, slučajevi nasilja u zemljama Trećeg svijeta smatraju se odrazom njihove čitave kulture. Moller Okin izdvaja određene izrazito negativno kulturne prakse (poput genitalnog sakaćenja ili dječjih brakova) te tvrdi da zbog toga dominantna zapadna kultura ima pravo asimilirati pripadnike manjinskih kultura na svom području. Takvo generaliziranje upravo proizlazi iz vjerovanja koje Volpp ističe. Moller Okin ističe negativne primjere ne-bijelih

---

¹⁹ <https://onbeing.org/programs/leila-ahmed-muslim-women-and-other-misunderstandings/#transcript>

²⁰ <https://monthlyreview.org/2002/03/01/understanding-the-other-sister-the-case-of-arab-feminism/>

²¹ <https://bostonreview.net/archives/BR22.5/okin.html>

kultura i kultura Trećeg svijeta, dok u isto vrijeme ignorira slične takve primjere seksizma i rodnog nasilja unutar svoje vlastite liberalne zapadnjačke kulture, koju otvoreno smatra naprednijom i boljom, čime ilustrira univerzalistički stav liberalnih feministkinja.

5. Pitanje budućnosti feminizma i zaključak

S početkom 21. stoljeća i porastom militarizma, konzervativizma i fundamentalizma, stvara se negativan utjecaj na rodno ravnopravno društvo i rodnu hijerarhiju, stoga se i pozitivni trendovi usporavaju (Milojević, 2011: 468). U današnjem svijetu velikih društvenih migracija, kapitalističke i ekološke krize te redefiniranja same ideje roda (i spola), važno je kako oblikujemo novi feministički narativ. Feminizam novog doba mora konačno prepoznati sve te različite potrebe koje imaju žene u današnjem svijetu. Mora nadići liberalni feminizam i odbaciti ga kao glavnog predstavnika, istovremeno uvažavajući sve kritike koje su mu upućene kako se greške ne bi ponavljale. Mora nadići klasične teorijske podjele, jer više nije dovoljno da feminizam bude samo marksistički, radikalni ili multikulturalni, mora povezati područja borbe, jer kako smo pokazali, iskustvo bivanja ženom nije jednostruko definirano, ono je omeđeno različitim političkim, kulturnim, klasnim, seksualnim i geografskim iskustvom. Nancy Fraser u intervjuu o feminizmu u doba neoliberalizma, koji je dala 2018. godine²², govori o djelu „Feminizam za 99% Manifest”, koji je pisala s Cinzom Arruzzom i Tithi Bhattacharya te kaže kako je manifest proizašao kao naputak za ispravak grešaka koje je feminizam srednje struje do tada počinio. Autorice kažu kako feminizam novog doba sve više širi svoju liniju borbe, osim što se bori za žene, bori se i za LGBTIQ+ osobe, za očuvanje okoliša, za sigurne migracije i prava radnika (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Djelo je potaknuto novim valom internacionalnih feminističkih i ženskih štrajkova koji kreću 2016. godine diljem svijeta²³, čija pojava oživljava stare korijene radničkog i socijalističkog feminizma te ujedinjuje žene u solidarnosti, „čineći vidljivim nezaobilaznu ulogu koju u kapitalističkom društvu ima orodeni, neplaćeni rad (...)” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 14) Riječ je

---

²² <http://globaldialogue.isa-sociology.org/feminism-in-neoliberal-times-an-interview-with-nancy-fraser/>

²³ <https://www.viewpointmag.com/2018/12/03/from-womens-strikes-to-a-new-class-movement-the-third-feminist-wave/?fbclid=IwAR1DfaCdj6S6B30JyXYsD3g1NXExck0JFxomzBWQAKjsaZG43JSLrG098t4>

o skretanju fokusa na seksualno nasilje i uznemiravanje te na prepreke za ostvarenje reproduktivnih prava, kao što je riječ i o borbi protiv kapitalizma i rasizma, jer ovakav feminizam „anticipira mogućnost nove, dosad nezabilježene, feminističke internacionalističke, okolišne i antirasističke faze klasne borbe” (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 14). Autorice spomenutog manifesta također prepoznaju liberalni feminizam kao glavnu prepreku novom obliku feminizma, no tvrde kako se njegova hegemonija krenula urušavati, stoga postoji mogućnost da izgradimo novi, drugačiji feminizam koji će zaista govoriti za sve žene svijeta.

Žene izbjeglice i imigrantice, kao i žene s područja koja su nekada bila kolonijalizirana sada postaju važni akteri u feminističkom diskursu, iako su njihovi glasovi sve donedavno bili većinom zanemarivani. Krajnje je vrijeme da i globalni feminizam postane dio dominantnog feminističkog narativa, jer teži proširenju feminističke misli kroz isticanje važnosti ekonomske i političke pravde jednako kao i seksualnih i reproduktivnih sloboda (Karanfilović, 2011: 237), jer je jedno nemoguće bez drugog. Globalni feminizam obuhvaća različite oblike opresije žena, no unatoč tim različitostima, inzistira na postojanju veza između oblika opresije u svim dijelovima svijeta, zbog čega pridonosi smanjivanju jaza između žena „Prvog” i žena „Trećeg” svijeta (Karanfilović, 2011: 237). Siromašne žene i radnice ne mogu biti predstavljane od strane feministkinja koje ignoriraju (ili još gore potiču) ulogu kapitalizma u njihovoj opresiji. Feministkinje današnjice ne smiju podržavati ratne okupacije, jer su često upravo žene te koje su najveće kolateralne žrtve, suočene sa sistemskim uznemiravanjem, silovanjem kao ratnim oružjem, ubojstvima i sakaćenjima voljenih, kao i uništenju infrastruktura koje njima i njihovim obiteljima omogućuju egzistenciju (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 59). Uzevši navedeno u obzir, važno je da se udaljimo od univerzalističkih i elitističkih feminističkih ideja koje isključuju žene koje ne upadaju u uske kategorije zapadnog, bijelog, kršćanskog i heteronormativnog ženskog iskustva. Rješenje nije u tome da postavimo više žena u „citadele moći”, jer nema ničeg feminističkog u ženama iz vladajuće klase koje podržavaju bombardiranja drugih zemalja, apartheidske režime, neokolonijalne intervencije u ime humanitarizma, prešućuju genocide koje su izvršile njihove vlade, ekspropriiraju populacije kroz strukturalne prilagodbe te im nameću dugove i prisilne mjere štednje (Arruzza, Bhattacharya i Fraser,

2019: 58-59). Feminizam današnjice mora stajati i uz borbe LGBTIQ+ populacije, boriti se protiv dominacije heteronormativnosti i rodne binarnosti te kritički se odnositi prema rodnim ulogama, kako onima namijenjenima za žene, tako i onima za muškarce. Milojević (2011: 467) piše kako feministički i gej pokreti kao poželjan scenarij za budućnost vide pluralnost rodnih različitosti, a ne scenarije muško-ženske binarnosti, ili pak uniseks androginije (kojoj naginju liberalne feministkinje, o čemu smo prethodno raspravljali). Ovakav scenarij upućuje na daljnju „demokratizaciju i slobodu izbora”, a strategija definiranja roda kao fluidnog, fleksibilnog i mnogostrukog pridonijet će rodnoj ravnopravnosti u društvu (Milojević, 2011: 467). Feminizam novog doba mora ukazati i na povezanost kapitalizma i stanja neodrživog razvoja, koje vodi u ekološku krizu. Žene se nalaze u prvim redovima aktualne ekološke krize te čine 80% klimatskih izbjeglica (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2011: 54). Dragana Popović (2011: 442) piše o povezanosti feminizma i ekologije, kaže kako suvremeni zapadni ekonomisti, žene, kao i prirodu smatraju nedovoljno produktivnima, za razliku od strojeva i tehnologije, čime se zastupa model „muškog razvoja” u kojemu se gomilaju roba i proizvodi, a žene i priroda se doživljavaju kao „druge” i pasivne. Stoga, „kategorije *razvoja* i *produktivnosti*, koje su u osnovi patrijarhalne ekonomije, postaju istovremeno ekološki destruktivne i izvor rodne nejednakosti” (Popović, 2011: 442).

Uzmemo li u obzir sve kritike koje smo uputili liberalnom feminizmu, kao i sve izazove s kojima se feminizam današnjice susreće, postaje evidentno kako liberalni feminizam ne može biti dominantna feministička struja. Jednakost prava i pravne reforme nisu dovoljne ako nema ekonomske i političke pravde. Dominantna feministička struja budućnosti ne smije zanemarivati glasove onih najpotlačenijih, dok u isto vrijeme tvrdi da se za njih bori. Feminizam budućnosti mora kritički pristupati centrima moći, a ne stajati uz njih i tako ih opravdavati pružajući zaklon za njihove opresivne elemente. Iako naglašavamo kako feminizam budućnosti mora biti antikapitalistički, mišljenja smo kako nije dovoljno tek preuzeti nereformiranu marksističku perspektivu, jer ona i dalje drži kako nas ujedinjuje taj apstraktni homogeni pojam klase, a feminizam i antirasizam vidi kao nešto što nas dijeli (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019: 85). Današnje radništvo čine i

žene, imigranti, LGBTIQ+ osobe, osobe različitih rasa i etniciteta, a borba nije samo radnička, nego je borba koja dotiče sve segmente naših života.

6. Literatura

- Ahmed, L. (07.12.2006.) transkript intervju.
URL: <https://onbeing.org/programs/leila-ahmed-muslim-women-and-other-misunderstandings/#transcript> (08.09.2019.)
- Archer Man, S. i Huffman, D. J. (2005) The Decentering of Second Wave Feminism and the Rise of the Third Wave. *Science and Society*, 69 (1):56 - 91
- Arruzza, C., Bhattacharya, T. i Fraser, N. (2019) *Feminizam za 99% Manifest*. Zagreb: Multimedijalni institut, Institut za političku ekologiju, Udruga Bijeli val, Centar za ženske studije
- Arruzza, C. (03.12.2018.) From Women's Strikes to a New Class Movement: The Third Feminist Wave.
URL: <https://www.viewpointmag.com/2018/12/03/from-womens-strikes-to-a-new-class-movement-the-third-feminist-wave/?fbclid=IwAR1DfaCdj6S6B30JyXYsD3g1NXExck0JFxmzBWQAKjsaZG43JSLrG098t4> (08.09.2019.)
- British Library Learning (06.02.2018.) Votes for Women. URL: <https://www.bl.uk/votes-for-women/articles/womens-suffrage-timeline> (08.09.2019.)
- Duhaček, D. (2011) Klasični liberalni feminizam. U: Milojević, I. i Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Elshtain, J. B. (1995) Exporting Feminism. *The Journal of International Affairs*, 48 (2):541 - 558
- George, M. (30.10.2018.) Intimate Partner Violence and the #MeToo Movement. URL: <https://www.gottman.com/blog/intimate-partner-violence-and-the-metoo-movement/> (08.09.2019.)
- Gesley, J. (30.11.2018.) 100 Years of Women's Suffrage in Germany. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2018/11/100-years-of-womens-suffrage-in-germany/> (08.09.2019.)
- Global Dialogue. Feminism in Neoliberal Times: An Interview with Nancy Fraser.
URL: <http://globaldialogue.isa-sociology.org/feminism-in-neoliberal-times-an-interview-with-nancy-fraser/> (08.09.2019.)
- Goldman, R., Heath, D. i Smith, S. L. (1991) Commodity Feminism. *Critical Studies in Mass Communication*, 8: 333 - 351

- Hrvatska enciklopedija, definicija *feminizma*
URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (08.09.2019.)
- Karanfilović, N. (2011) Postkolonijalna teorija i globalni feminizam. U: Milojević, I. i Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Korpela, S. (travanj, 2006.) When Everyone Got the Vote.
URL: <https://finland.fi/life-society/when-everyone-got-the-vote/>
- Lončarević, K. (2011) Liberalni feminizam u 20. veku. U: Milojević, I. i Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Lorde, A. (2007) *Sister Outsider*. Berkeley: Crossing Press
- MacKinnon, C. A. (1989) *Towards a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press
- McElvanney, K. Women and the Russian Revolution.
URL: <https://www.bl.uk/russian-revolution/articles/women-and-the-russian-revolution> (08.09.2019.)
- Miller, Z. (13.02.2019.) When women got the right to vote in 25 places around the world.
URL: <https://www.insider.com/when-women-around-the-world-got-the-right-to-vote-2019-2> (08.09.2019.)
- Ministry for Culture and Heritage: New Zealand women and the vote.
URL: <https://nzhistory.govt.nz/politics/womens-suffrage> (08.09.2019.)
- Milojević, I. (2011) Moguće i poželjne budućnosti roda i rodnih studija. U: Milojević, I. i Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Moller Okin, S. (listopan/studenj 1999.) Is Multiculturalism Bad for Women?
URL: <https://bostonreview.net/archives/BR22.5/okin.html> (08.09.2019.)
- Muaddi Darraj, S. (01.03.2002.) Understanding the Other Sister: The Case of Arab Feminism. URL: <https://monthlyreview.org/2002/03/01/understanding-the-other-sister-the-case-of-arab-feminism/> (08.09.2019.)
- National Women's History Museum: The Woman Suffrage Movement. URL: <https://www.womenshistory.org/resources/general/woman-suffrage-movement> (08.09.2019.)
- Perišić, L. (03.02.2018.) Betty Friedan - Glas drugog vala feminizma. URL: <https://voxfeminae.net/strasne-zene/betty-friedan-glas-drugog-vala-feminizma/> (08.09.2019.)

- Perryundem (2015) Rezultati istraživanja. URL:
https://cdn2.vox-cdn.com/uploads/chorus_asset/file/3570070/Vox_Poll_Toplines_2_.0.pdf
(08.09.2019.)
- Popović, D. (2011) Rod i ekologija. U: Milojević, I. i Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije*
Novi Sad: Mediterran Publishing
- Shih, S. (2006) Complicities of Western Feminism. *Women's Studies Quarterly*, 34
(1-2):79-81
- Styrkársdóttir, A. (2006) Women's suffrage in Iceland. URL:
<https://kvennasogusafn.is/index.php?page=womens-suffrage> (08.09.2019.)
- Tong, R. (2009) *Feminist Thought*. Boulder: Westview Press
- Urban Dictionary, definicija *feminizma*
URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=feminism> (08.09.2018.)
- Volpp, L. (2001) Feminism versus Multiculturalism. *Columbia Law Review*, 101
(5):1181-1218
- Vuković, J. (24.09.2018.) Od Gospojinskih društava do prava glasa. URL:
<https://voxfeminae.net/feministyle/od-gospojinskih-drustava-do-prava-glasa/>
(08.09.2019.)
- Ward, C. V. (1997) On Difference and Equality. *Legal Theory*, 3:65-99
- You Tube. The Polis Project: Conversations with Zillah Eisenstein | A Critique of Liberal
and Neo-Liberal Feminism URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1IYDaCZYUw4&feature=youtu.be> (08.09.2019.)
- Žimbek, I. M. (22.07.2014.) Vodič kroz pravce i valove u feminizmu za početnice/ke.
URL: <https://voxfeminae.net/pravednost/vodic-kroz-pravce-i-valove-u-feminizmu-za-pocetnice-ke/> (08.09.2019.)

7. Sažetak

Feminizam današnjice nailazi na kritike s različitih strana. Neke od tih kritika su jednostavno odraz mizoginih stavova i ne pridonose stvarnoj raspravi, no neke od njih dolaze od strane akademske feminističke zajednice. Liberalni feminizam se često (neopravdano) stavlja na čelo feminističkog pokreta, dok mu se u isto vrijeme prigovara kako je isključiv i elitistički, kako u svoj diskurs ne uključuje sve žene svijeta. S druge strane, feminizam današnjice sve više širi svoju liniju borbe, osim što se bori za žene, stoji i uz ostale potlačene skupine, LGBTIQ+ osobe, siromašne, izbjeglice, radnike/-ce (Arruzza, Bhattacharya i Fraser, 2019). Stoga, važno je uputiti konstruktivnu kritiku i analizirati greške koje čini naprominentnija struja feminizma, kako bi se iste mogle nadići. Prve instance feminizma koji bi imao liberalne karakteristike susrećemo u 18. stoljeću, u Europi. Jedan od problema klasičnog liberalnog feminizma je utilitariziranost ženskog napretka, žene ne bi trebale biti potlačene zato što je to dobro za generalno društvo, ali ne i zato što je dobro za njih same (Duhaček, 2011: 87). Nadalje, pokret sufražetkinja u 19. stoljeću bori se za prava žena, ali ignorira crne i siromašne žene, s vremenom i sve više slabi pa se tako na kraju sve samo na borbu za pravo glasa žena. Nakon stjecanja prava glasa, ženska borba jenjava sve do drugog vala feminizma u drugoj polovici 20. stoljeća, kada se liberalni feminizam javlja u punom smislu riječi, kada se postavlja kao protuteža radikalnom feminizmu. Liberalne feministkinje drugog vala ponovno isključuju velik dio žena, poglavito se obraćajući bijelim žene srednjeg i višeg sloja. Postaje evidentno kako i nema većeg napretka u modernoj liberalnoj misli, naspram one 18. stoljeća. Liberalni feminizam ne predstavlja sve žene svijeta stoga niti ne može biti centralna feministička ideja. Nameće univerzalističke ideje, ignorira privatnu sferu i nekritičan je prema kapitalizmu. Oslanja se samo na mijenjanje zakona, dok ignorira socioekonomsku realnost u kojoj živi velik dio žena, koja onemogućuje ispunjavanje zakonskih prava. Feminizam novog doba mora konačno prepoznati sve te različite potrebe koje imaju žene u današnjem svijetu. Mora nadići liberalni feminizam i odbaciti ga kao glavnog predstavnika, istovremeno uvažavajući sve kritike koje su mu upućene kako se greške ne bi ponavljale. U današnjem svijetu velikih društvenih migracija, kapitalističke i ekološke krize te redefiniranja same ideje roda (i spola), važno je kako oblikujemo novi feministički narativ. Mora nadići klasične teorijske

podjele, jer više nije dovoljno da feminizam bude samo marksistički, radikalni ili multikulturalni, mora povezati područja borbe, iskustvo bivanja ženom nije jednostruko definirano, ono je omeđeno različitim političkim, kulturnim, klasnim, seksualnim i geografskim iskustvom.

Abstract

Feminism today is met with criticism from different sides. Some of these criticisms are simply reflections of misogyny and do not contribute to the real debate, but some of them come from the academic feminist community. Liberal feminism is often (unjustifiably) placed at the forefront of the feminist movement, while at the same time it is being defined as exclusive and elitist, not including all women in the world in its discourse. On the other hand, feminism today is expanding its line of combat beyond fighting for women, but also standing with other oppressed groups, such as LGBTIQ + persons, the poor, the refugees, the workers (Arruzza, Bhattacharya & Fraser, 2019). Therefore, it is important to make constructive criticism and analyze the mistakes made by the prominent currents of feminism, so that these mistakes can be overcome. We find the first instances of feminism that would have liberal characteristics in the 18th century in Europe. One of the problems of classical liberal feminism is the utilitarianisation of women's progress, women should not be oppressed because it is good for the general society, but not because it is good for themselves (Duhaček, 2011: 87). Furthermore, the suffragette movement in the 19th century fought for women's rights, but ignored black and poor women, becoming increasingly weak over time, thus ultimately only fighting for women's suffrage. After gaining the right to vote, women's struggle subsided until the Second wave of feminism in the second half of the 20th century, when liberal feminism occurred in the fullest sense of the word, it sets itself as a counterweight to radical feminism. Second-wave liberal feminists again exclude a large portion of women, they mostly address to the white middle-class and upper-class women. It is becoming evident that no major progress has been made in modern liberal thought as compared to the 18th century. Liberal feminism does not represent all women in the world, therefore it cannot be the central feminist thought. It imposes universalist ideas, ignores the private sphere and is uncritical to capitalism. It relies solely on changing the law while ignoring the socio-economic reality that most women live

in, which makes it impossible for them to exercise their legal rights. Feminism of the new age must finally recognize all these different needs that women have in today's world. He must transcend liberal feminism and dismiss it as the principal representative, while respecting all criticisms addressed to it so that mistakes are not repeated. In today's world of great social migration, the capitalist and environmental crisis, and the redefinition of the very idea of gender (and sex), it is important how we shape the new feminist narrative. It must go beyond the classical theoretical divisions, because feminism is no longer just Marxist, radical or multicultural, it must connect areas of struggle, the experience of being a woman is not uniquely defined, it is bounded by different political, cultural, class, sexual and geographical experiences.